

AZ IGAZSÁG ÉS A SZERETET SZENVEDÉLYE SØREN KIERKEGAARD FILOZÓFIÁJÁBAN¹

SZABADOS ÁDÁM

1. Élete és szerzői tevékenysége

Heller Ágnes a *Vagy-vagy* 1978-as magyar kiadásához utószóként írt kissé osztályharcos ízű tanulmányát (A szerencsétlen tudat fenomenológiája) azzal a mondattal zárta, hogy „Immár majd százötven esztendeje itt helyezkedik el a választás: Kierkegaard vagy Marx; vagy-vagy.” A könyv 1994-es kiadásában apró kiegészítéssel elárulja saját választását: „Én már vagy húsz esztendeje lemondtam, némi rezignációval, a nagy elbeszélésről – és ezzel (Marx után) Kierkegaard-t választottam.” De vajon Heller Ágnes döntése a valódi kierkegaard-i vagy-vagyot érintette-e, az igazság és a szeretet szenvedélyének megnyilvánulása volt-e, vagy éppenséggel a világ megváltoztatásának marxista útjáról való lemondásról, a posztmodern kiábrándulásról szólt? Vajon megértette-e Kierkegaard valódi szenvedélyét?

Søren Kierkegaard-t (1813-1855), az újkori filozófiatörténet egyik legmeghatározóbb alakját az egzisztencializmus atyjaként emlegetik. Hatással volt Sartre, Camus, Heidegger és Buber filozófiájára, Barth Bultmann és Bonhoeffer teológiájára, valamint a dán szabadegyházak lelkiségére. Mivel elsőként szakított a felvilágosodás racionalista episztemológiájával (ismeretelméletével), posztmodern gondolkodók is Kierkegaard-ban látják egyik előfutárukat. Kierkegaard önmagát azonban mindenekelőtt misszionáriusnak tartotta. Egész életművével egyetlen célt akart elérni, de azt hihetetlen szenvedéllyel: dán honfitársait – legalábbis néhányukat, talán csak egyetlenegyét („amaz egyest, akit örömmel és hálával nevezek a nekem temett olvasónak”) – Jézus Krisztusban való valódi hitre vezetni. Minden, amit írt, saját bevallása szerint végső soron ezt a célt szolgálta.

1. KIERKEGAARD ÉLETE. Kierkegaard rövid és nem túl eseménydús életében négy személy játszott kulcsszerepet, akik nélkül nehezen érthető írói tevékenysége. Mindenekelőtt apját kell megemlítenünk. Kierkegaard soha nem beszélt édesanyjáról, édesapja viszont nagy hatást gyakorolt rá. A gyermek Sørent *Michael Pedersen Kierkegaard* rendszeresen vitte Mynster püspök istentiszteletei mellett a szabadegyházi herrnhuti testvérközösség alkalmaira is. Kierkegaard számára később a valódi kereszténységet mindig édesapja pietista lelkisége képviselte, bár keményen kritizálta is azt. M. P. Kierkegaard búskomor ember volt, egész életében erős bűntudat gyötörte, mely elsősorban abból fakadt, hogy fiatalkorában egy alkalommal megátkozta Istent. Attól félt, hogy bűne miatt mind a hét gyermeke harmincnégyéves kora előtt meg fog halni. Mivel öten közülük tényleg így is jártak, Søren állandó sürgetést érzett a munkájában: harminc évesen,

¹ Az alábbi írások cikksorozatként az El Mondo újságban jelentek meg.

1843-ban kiadta a *Vagy-vagyot* és a *Két épületes beszédet*, majd a következő három évben (elképesztően rövid idő alatt) megírta „szerzői tevékenysége” fő műveit.

A másik fontos személy *Regine Olsen*, akinek Kierkegaard 1840-ben megkérte a kezét. A lány igent mondott, egy évvel később azonban Kierkegaard indoklás nélkül felbontotta a jegyességet, és Regine közeledési kísérletei ellenére ragaszkodott a szakításhoz. A jegyesség felbontása abban a korban teljesen elfogadhatatlan viselkedésnek számított, ezért a döntésben Kierkegaard később az etikai és a vallási szféra közötti különbség szimbólumát látta, döntését a hit metaforájaként magyarázta.

G.W.F. Hegel, a kor meghatározó filozófusa a harmadik személy, aki nélkül Kierkegaard műve értelmezhetetlen. Kierkegaard eleinte érdeklődéssel fordult Hegel filozófiája felé, de később – főleg berlini tanulmányai alatt – olyannyira kiábrándult belőle, hogy filozófiai jellegű írásaiban elsősorban Hegel rendszerét igyekezett lebontani. „Hegel a valaha élt legnagyobb gondolkodó lehetett volna, ha rendszerét gondolatkísérletnek tekinti. Mivel azonban komolyan azt gondolta, hogy az igazságot ragadta meg, nevetségessé tette önmagát.” Kierkegaard – ahogy látni fogjuk – arra a következtetésre jutott, hogy a kereszténység nem lehet objektív rendszer, hiszen az igazság szubjektivitás.

Végül *Martensen püspök* személyéről kell szót ejtenünk, akinek püspökké választása azt testesítette meg Kierkegaard számára, amit a dán népegyház vallásgyakorlásában leginkább elutasított. Élete utolsó néhány évében keményen és közvetlenül a Martensen által szimbolizált kényelmes vallásosság ellen írt, amellyel Jézus valódi követését és a tanítványság árának megfizetését állította szembe.

Kierkegaard-t kortársai külön embernek tartották. A *Corsair* nevű magazinban rosszakarói gúnyos cikksorozatot jelentettek meg róla, melyben kifigurázták külső megjelenését és nonkonform viselkedését. Ez megsebezte őt, de Krisztusért vállalt szenvedésként fogta fel. Annyit biztosan állíthatunk, hogy Kierkegaard zseni volt, annak minden előnyével és hátrányával. Máshogy pörgött az agya, mint az átlagembereké. Írásai többszörösen reflektáltak és rengeteg csavar van bennük. Filozófiai és teológiai végzettsége mellett tíz nyelven beszélt, noha Dánián kívül csak Németországban járt. Különcsége mögött is részben szándékosság húzódott meg. Rendkívüli tudatossággal élt, bár tudatossága a külső szemlélőnek néha ugyanolyan érthetetlen viselkedésnek hatott, mint *A csábító naplója* főhősének tettetett magatartása. Amikor például Kierkegaard szakítani akart jegyesével, botránnyosan viselkedett, hogy elérje, Regine szakítson vele, és így ne hozza szégyenbe a lányt. Igaz, hogy Regine átlátott a szitán, mások számára azonban Kierkegaard érthetetlen maradt. Naplójában, majd később nyíltan is leírja furcsa viselkedése célját: a tudatos megtévesztés eszközehez nyúlt, hogy általa kortársait – akiknek a szívéhez direkt úton nem jutott el – döntés elé állítsa. Kierkegaard furcsasága azonban nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy őt azóta is állandóan és alapvetően félreértik.

2. KIERKEGAARD SZERZŐI TEVÉKENYSÉGE. A félreértések a pszichológiai értelmezésektől az osztályharcos értelmezésekig terjednek, de közös bennük az, hogy Kierkegaard saját szándékaitól eltérően magyarázzák életművét. Pedig Kierkegaard két könyvében is megírta írói életművének okait és helyes értelmezését (ezek egybekötve jelentek meg *Szerzői tevékenységéről* címmel). „Aki a krisztushit ügyét valóban szívén viseli, azt arra kérem, mégpedig minél komolyabban viseli a szívén, annál esdeklőbben kérem, ismerkedjék meg ezzel a kis írással, de ne kíváncsian, hanem eltűnődve, ahogy egy vallási iratot szokás olvasni.” E késői önfeltáró írása leglényegesebb állítása az, hogy nem filozófusként vagy költőként írt vallásos könyveket (is), hanem Krisztus-hívóként írt filozófiai és esztétikai műveket (is). „Kérve kérem a jószándékú Olvasót, egyszer és mindenkorra, szíveskedjék szüntelen észben tartani, hogy az egész szerzői életmű alap gondolata: a kereszténnyé válás.”

A korabeli dán viszonyok ismerete közelebb visz bennünket Kierkegaard megértéséhez. Dániában a tizennyolcadik század közepén mindenki kereszténynek tartotta magát, mert a „kereszténységhez” tartozott. A „kereszténység” a történelem által igazoltnak érezte magát, mert már nem csak egy kisebbség, hanem a tömegek hite volt, és sikeresen elfoglalta a polgári élet minden szegmensét. Kierkegaard a „kereszténységhez” tartozó embereket próbálta megszólítani. Önmagát misszionáriusnak tekintette, akinek az a feladata, hogy a „kereszténység” megtévesztéséből másfajta megtévesztéssel embereket a valódi krisztushitre vezessen. Kierkegaard megtévesztése egy sor esztétikai és filozófiai könyv megírásából állt. „A vallási szerzőnek tehát legelőször is igyekeznie kell beszélő viszonyba kerülni az emberekkel. Ez annyit jelent, hogy esztétikai alkotással kell kezdenie. Ez a foglaló. Minél ragyogóbb a teljesítménye, annál kedvezőbb a helyzet. Emellett persze biztosnak kell lennie önmagában, helyesebben (mert ez a legbiztosabb és egyedül biztos) félelemben és reszketésben Istenhez kell tartania magát, nehogy az ellenkezője történjen: hogy nem ő ragad karon másokat, hanem azok kerítik hatalmukba, úgyhogy végül ő maga is megreked az esztétikaiban.”

Kierkegaard különböző nézőpontokat hozott létre, melyek álneves szerzői mind a maguk szemszögéből mutatják be a világot. Van köztük filozófiai nézőpont (Johannes Climacus), esztétikai nézőpont (A.), etikai nézőpont (B.), olyané, aki szeretne hinni, de még nem hívó (Johannes de Silentio) és van hívő keresztény nézőpont is (Anti-Climacus és maga Kierkegaard). Ezek a nézőpontok egy szimfónia különböző hangjaihoz hasonlíthatók: Kierkegaard a karmester és egyben az egyik hang is. Az álneves szerzők a maguk véleményét mondják el, önmaguk világából beszélnek, tehát nem Kierkegaard saját nézőpontját fogalmazzák meg. „Az álneves művekben egyetlen szó sem tőlem való; még véleményt is legfeljebb kívülállóként alkottam róluk, jelentőségüket legfőljebb olvasóként ismerem, még távoli személyes viszony sem fűz hozzájuk, hiszen az ilyesmi egy kétszeresen reflektált közlés esetében eleve lehetetlen.” „Ha... bárki, aki nem jártas az emelkedő idealitással való művelt érintkezésben, valódi énem

hamisan értelmezett igénybevételével torz benyomást szerzett az álneves könyvekről, saját magát becsapta, tényleg becsapta, amikor személyes valómat belekeverte a dologba...” Kierkegaard saját véleményét naplójából, az *Épületes beszédek*ből, későbbi direkt vallásos műveiből, valamint Anti-Climacus álnéven kiadott írásaiból ismerhetjük meg. Mivel Kierkegaard valódi énje a misszionárius volt, vallási tárgyú írásait szinte kivétel nélkül saját neve alatt adta ki.

Egész szerzői tevékenységét két csoportra osztotta. Szerzői tevékenysége alatt írásainak azt a tudatosan összeállított csoportját értette, melyek a *Vagy-vagy*val kezdődő esztétikai és azokkal párhuzamosan publikált vallási műveinek kontrasztja által a Krisztusban való hit szükségességének egyetlen nagy üzenetét közvetítik. Egyik oldalra esztétikai írásait sorolta, melyek az egzisztencia kérdéseit járják körül. Ide tartozik a *Vagy-vagy* (Viktor Eremita, A., B.), a *Félelem és reszketés* (Johannes de Silentio), *Az ismétlés* (Constantin Constantius), a *Filozófiai morzsák* (Johannes Climacus), *A szorongás fogalma* (Vigilius Haufniensis) és *Az életút stádiumai* (több szerző, szerk. Hilarius Bogbinder). Másik oldalon vallási írásai vannak, melyek a keresztény hit választását mutatják be a lét kérdéseire. Ezek közé tartoznak az épületes beszédek, *A szeretet cselekedetei*, *A mező liliomai és az ég madarai*, *A halálos betegség*, *A keresztény hit iskolája*, *A szerzői tevékenységről*, *A szív tisztasága az, amikor egy dolgot akarunk*, az *Önvizsgálatra*, az *Ítéljétek meg magatokat!*, a *Krisztus ítélete a hivatalos kereszténység felett* és más rövidebb írásai.

Szerzői tevékenységében a fordulópontot az 1846-ban kiadott *Lezáró tudománytalan utóirat a Filozófiai morzsákhoz* című írása jelentette (a cím Hegelnek szóló fricska volt). Álneves szerzője Johannes Climacus, aki a krisztushit határán áll. Figyelemre méltó, hogy bár „szerzője” Climacus, de a feltüntetett „kiadó” már Søren Kierkegaard, aki Hegel rendszere helyett a személyes krisztushit ajánlja olvasóinak. Korábban (1843 és 1846 között) párhuzamos jelentette meg esztétikai és vallási könyveit, és mindig úgy időzítette, hogy nem sokkal az esztétikai írás kiadása után (vagy azzal egyidőben) megjelenjen saját véleménye is. 1846 után viszont 1855-ben bekövetkező haláláig kizárólag vallási könyveket írt, az indirekt kommunikáció helyett egyre nyíltabban foglalt állást a „kereszténységgel” szemben a valódi krisztushit mellett. Egyik legjobb (és általa is legtisztábbnak tartott) írása az Atlantisz Kiadó gondozásában magyarul is megjelent *A keresztény hit iskolája*. E késői írásában az önmagát a történelem által igazoló „kereszténység” számára megbotránkozást jelentő, velünk egyidejű Krisztusról, a vele való személyes kapcsolat szükségességéről, valamint a követés áráról fejt ki sürgető gondolatait.

Kierkegaard-t csak akkor értjük meg, ha szenvedélyes és csavaros eszű evangélistának látjuk. Missziójában az igazság kérdésének tisztázása és a szeretet élményének körüljárása kulcsszerepet játszott. A következő két cikkben Kierkegaard e két témával kapcsolatos nézeteit fogjuk közelebbről megvizsgálni.

2. Az igazság szenvedélye

Néha úgy érezzük, a globális világ egyre sokrétűbb és kiismerhetlenebb valóságában lehetetlen bármiféle bizonyosat állítani, a kulturális meghatározottság növekvő tudata ismeretelméleti bénultságot okoz bennünk. Az objektív igazság fogalmát egyre kényelmetlenebbnek érezzük, helyette a különböző hagyományok közösségi meggyőződéseiről, szubkulturális beidegződésekről beszélünk. Olyan hosszúnak tűnik az út a feltételezésektől a bizonyosságig, hogy az igazsággal kapcsolatos paralízisünkben inkább az átmeneti biztonságot jelentő cinizmust választjuk. Ebben a helyzetben a több mint másfél száz éves távolság ellenére Kierkegaard meglátásai meglepően időszerűek, még evangéliumi keresztények azon nemzedékének is, akik néhány évvel vagy évtizeddel ezelőtt éppen az objektív igazság védelmében utasították őt el. (Elsősorban azokra gondolok, beleértve magamat is, akik először Francis Schaeffer írásain keresztül találkoztak Kierkegaard személyével.) Kierkegaard két – első hallásra furcsa – megállapítást tesz az igazsággal kapcsolatban, melyeket érdemes közelebbről is megvizsgáljunk: 1. „az igazság szubjektivitás”, 2. „a szubjektivitás nem-igazság”.

1. AZ IGAZSÁG SZUBJEKTIVITÁS. *Filozófiai morzsák és Lezáró tudománytalan utóirat a filozófiai morzsákhoz* c. álneves írásaiban Kierkegaard Hegel filozófiáját támadja. A krisztushit határán álló Johannes Climacus egyik meghökkentő mondata az, hogy „az igazság szubjektivitás”. Kierkegaard-szakértők egyetértenek abban, hogy Climacus álláspontja fedi Kierkegaard saját episztemológiai (ismeretelméleti) megközelítését. Mire gondolt vajon akkor, amikor az igazságot szubjektivitásként definiálta?

Szubjektivitás alatt Kierkegaard szenvedélyt, bensőségességet értett, annak az ellentétét, amit tudományos indifferenciának nevezünk. Kierkegaard egy percig sem tagadta az objektív, propozicionális igazság létét, sem azt, hogy az igazság megismerése fontos lenne, provokatív mondatával pusztán arra akart rámutatni, hogy az igazság nem csak azzal kapcsolatos, amit hiszünk, hanem azzal is, ahogyan hiszünk.

Kierkegaard szerint minden spekulatív filozófia (akár empirikus, akár idealista) hibádzik, mert a létező „én” soha nem képes anélkül ítéletet alkotni a valóság és a gondolkodás kapcsolatáról, hogy ne éppen gondolkodása váljon az objektív ítéletalkotás legfőbb akadályává. A tökéletesen objektív igazsághoz a létező „én”-nek meg kell szűnnie, hogy a szubjektivitás a lehető legkisebb mértékűre csökkenjen. Ez viszont éppen a megismerés lehetőségét teszi értelmetlenné. A helyes gondolkodás előfeltétele Kierkegaard szerint csakis az lehet, hogy a létező „én” létezését teljes súlyával figyelembe vesszük, és az igazságot a szubjektum bevonásával tételezzük. Minden spekulatív filozófia – és Kierkegaard itt elsősorban Hegel rendszerére gondol – alapvető tévedésben van ezen a ponton. Az igazság szubjektivitás, mert az igazság az aktuális létezőből indul ki.

A spekulatív gondolkodók azzal replikáznak, hogy ha az igazság szubjektivitás, akkor az igazság lehet örültség is. Ki ment meg bennünket a

Don Quijote típusú lovagok szubjektív igazságától? Kierkegaard válasza az, hogy az örültségtől az objektív igazságban való hit sem ment meg. „Az objektív igazság mint olyan egyáltalán nem dönti el, hogy annak, aki kimondja, ép-e az elméje; sőt, ellenkezőleg, elárulhatja azt is, hogy bár emberünk örült, de amit mond, az ettől még teljesen, tökéletesen, s különösen objektíve véve igaz lehet.” Példának egy diliházból szabadult örültet hoz, aki az utcán azt kiáltozza, hogy a föld gömbölyű. Az objektív igazságban való hite nem teszi őt kevésbé örültté. Ráadásul a szenvedély és bensőségesség nélküli spekulatív megközelítés adott esetben az örültségnek egy rosszabb formája is lehet, mint Don Quijote megmosolyogatóan hibbant viselkedése. Az iparosodás rombolása Kierkegaard számára azt bizonyítja, hogy a racionális gondolkodás nem mentes az örültség egy rendkívül veszélyes formájától. Nem az objektív igazság véd meg bennünket az örültségtől, hanem az, ha bensőleg is az igazságban vagyunk.

Az objektív igazság esetében azt hangsúlyozzuk, amit mondunk, a szubjektív igazság esetében az is fontos, ahogy mondjuk. Az objektivitás definíciókban érdekelt, a szubjektivitást a bensőségesség érdekli. A valódi igazság mindig kapcsolatban van a bensőségesség szenvedélyével. Amikor az örök igazságot bensőleg ragadjuk meg, és a szubjektív „én” szenvedélyesen részt vesz a folyamatban, igazságról beszélünk, még akkor is, ha az örök igazságot nem teljesen értettük meg. Amikor egy bálványimádó a megfelelő szenvedéllyel imádkozik istenéhez, Kierkegaard szerint jobban az igazságban van, mint az a keresztény, akinek szíve távol van igazhitűségének Istenétől. Ettől még a keresztény hite az objektív igazság, de az igazság elsősorban nem intellektuális, sokkal inkább kardinális kérdés.

2. A SZUBJEKTIVITÁS NEM-IGAZSÁG. Kierkegaard nézete első hallásra azt a posztmodern vélekedést támasztja alá, hogy mindannyian saját szubjektív világunk episztemológiai fogságában vagyunk, ezért annyi igazság létezik, ahány ember van a világon. Kierkegaard azonban egy másik mondattal egészítette ki előző állítását. Nem csak azt mondta, hogy „az igazság szubjektivitás”, de azt is, hogy „a szubjektivitás nem-igazság”. Mire gondolt?

Arra, hogy az igazság általunk létezik ugyan, de eredendően nem bennünk van. A görögök elképzelésével szemben szükségünk van külső kinyilatkoztatásra ahhoz, hogy az igazságban lehessünk. Plátón is és Arisztotelész is azt tanította, hogy az igazság bennünk van, csak valamilyen módon elő kell hívnunk azt. Kierkegaard elutasította mind az ideák világára való visszaemlékezésből fakadó, mind a magként bennünk rejlő igazság koncepcióját. A szubjektivitás nem-igazság – mondta –, mert az igazságnak kívülről kell belénk hatolnia.

Kierkegaard Jézus Krisztusban látta a kívülről hozzánk érkező igazság legfőbb formáját, mert benne találkozik a végtelen Isten a véges emberrel. Krisztus botránykő, kifürkészhetetlen, érthetetlen paradoxon az objektív gondolkodó számára, de igazság a hívőnek. Krisztus kívülről érkeve oly módon „termékenyíti meg” a szubjektumot, hogy a hívő szubjektivitása ne

maradjon többé nem-igazság, hanem éppen fordítva, a kívülről jövő igazság bensővé válva, szenvedéllyé formálódva szubjektivitás lehessen. A szubjektivitás nem-igazság, de az igazság szubjektivitás.

3. A HIT BOTRÁNYA. Hegel szerint a szellem megismerése a művészet, a vallás és a filozófia által lehetséges. Kierkegaard szerint a megismerés végső formája a hit. Mivel Krisztus megjelenése az igazság legfőbb formája, ez az igazság viszont érthetetlen paradoxonként áll előttünk (a paradoxon az, hogy az ember Jézusban az Isten jelent meg), az igazság természete éppen vele kapcsolatban mutatkozik meg legtisztább formában. Krisztussal szemben ugyanis végtelenül felértékelődik a szubjektív „én” irányultsága.

A helytelen hozzáállás – a nem-igazság – kétféle is lehet: lehet a paradoxonnal szemben az igazság objektivitására való törekvés, és lehet a paradoxonban való megbotránkozás. Az objektivitásra való törekvés, ahogy láttuk, a szubjektum kiiktatására tett kísérlet, ami végső soron a valóság tagadása, ezért nem-igazság. Az objektivitás lehet a megbotránkozás egyik formája is. Amikor valaki Krisztus keresztyént bolondságnak mondja, mert értelme számára meseszerűnek, értelmetlen zagyvaságnak tűnik, elképzelhető, hogy a Krisztussal szembeni belső megbotránkozását leplezi az objektivitás fölényével. Ez azonban az Istentől kívülről érkező, és bennünk megszülető igazság elutasítása, ezért nem-igazság.

A hit Kierkegaard szerint mindig a botrány ellenére való hívés. A hit ugrás az ismeretlenbe, a botránkozás legyőzése, személyes bizalom. A hit nem a megértéssel kezdődik, hanem a befogadással. A hit lépését az objektív bizonyítással helyettesíteni akaró ember az igazságtól távolodik, mert objektivitás csak a szubjektum feláldozása árán lehetséges, ami a legnagyobb nem-igazság. Magyarra fordítva, az igazság vagy örökkévaló távolságra van tőlünk, melyet semmi (filozófia, hermeneutika, kulturális antropológia, pszichológia, szociológia) nem képes áthidalni, vagy olyan közel van hozzánk, hogy egyetlen ugrással a karjaiban vagyunk. Kierkegaard szerint az utóbbi a helyzet. „Közel van hozzád az ige, a te szádban és a te szívedben, mégpedig a hit igéje, amelyet mi hirdetünk.” (Róma 10,8) Az objektív távolságtartással a gyermeki hit bensőségessége áll szemben.

4. AZ IGAZSÁG KOMMUNIKÁLÁSA. Az igazság szubjektivitásából következik, hogy az igazság kommunikálása csak a szubjektum figyelembevételével történhet. Az igazság hirdetésekor nem az objektív gondolkodó szenvedélymentes intellektusát, hanem az igazság befogadására készülő személy belső világát célozzuk meg. A keresztyén misszionárius feladata nem csak az, hogy a másik értelmét meggyőzze, hanem az, hogy teljes lényével Isten felé fordítsa. Ehhez azonban a szívét kell megnyernie, mely magában foglalja ugyan az intellektust is, de jóval több annál: az illető egész egzisztenciája.

Kierkegaard-nak határozott elképzelése volt a szív megnyeréséről, melyet egész szerzői tevékenysége tükröz. Kierkegaard meggyőződése volt, hogy vallási igazságokat csak közvetett módon lehet kommunikálni. Ha valódi krisztushit akarnak vezetni másokat, a szenvedélyeiket kell

felébreszteniünk. Erre pedig csak az indirekt kommunikáció képes. Természetesen szükség van közvetlen kommunikációra is, de csak közvetett kommunikációval együtt. Aki Krisztust nem egzisztenciálisan – szenvedélyesen, belülről, szívből – ismeri, az még nem ismeri őt. A misszionárius feladata a szív megszólaltatása és állásfoglalásra készítése.

Kierkegaard Szokratész *maieutikus* (bábáskodó) módszerét követte. Szokratész nem közvetlenül tanított, hanem kérdésekkel segített tanítványainak abban, hogy „megszüljék” a bennük levő igazságot. Kierkegaard szerint a kereszténnyé válás folyamatában legfeljebb bábaasszonyok lehetünk, akik segítenek a megértésben, de az ismeretet közvetlenül nem képesek átadni. Meglehet, sikerrel járna az ilyen közvetlen ismeretátadás, de nem válna belőle valódi krisztushit. Az ugyanis csak szenvedélyként valódi. Az igazságot mindenkinek belülről kell megértenie – még ha kívülről jön is –, hogy szenvedéllyé váljon. Mi csak elősegíteni tudjuk ezt a folyamatot, de felebarátainknak kell „megszülniük” a válaszokat. Kierkegaard hitte, hogy a vallási ismeretek legfőbb (és bizonyos tekintetben egyetlen) kommunikátora Isten maga. Mi csak bábaasszonyokként állunk a megtermékenyítő Isten és a megtermékenyített ember között.

Kierkegaard esztétikai-filozófiai írásaival a közvetett kommunikáció szokratészi módszerét alkalmazta, hogy dán honfitársai – de legalább néhányuk – figyelmét ráirányítsa egzisztenciájuk legfontosabb kérdéseire. Direkt kommunikációval pedig a kereszténység válaszait tárta eléjük, hogy az igazság szenvedélyes híveivé válhassanak. „Bal kezemmel a *Vagy-vagyot* nyújtottam a világnak, jobbommal két épületes beszédet; de mindenki, vagyis majdnem mindenki jobbával nyúlt a bal kezem után... Isten előtt tisztában voltam vele, mit akarok, számomra a két épületes beszéd volt a fontos, miközben persze tudtam, hogy ezt csak igen kevesen értik.” De aki értette, az szenvedéllyel ragadta meg.

3. A szeretet szenvedélye

Kierkegaard egyedülálló módon és mélységben járta körül a szeretet témáját, álneves szerzői segítségével a létezés minden szférájában bemutatta a szeretet különböző megnyilvánulásait. Don Juan fékevesztett szexualitásától Faust ördögien leigázó szerelmén át, a megcsalt és becsapott asszonyok gyászán keresztül a kitalált Wilhelm jogtanácsos által eszményített házasságig mindenhol az emberi egzisztencia megkerülhetetlen tapasztalataként elemezte a szeretet létező formáit. De mindezekon felül a szeretet legmagasabb szintjének a Megfeszített Krisztussal való együttszenvedést látta.

Kierkegaard az emberi létezés három szféráját különböztette meg egymástól: az esztétikait, az etikait és a vallásit. A *szféra* szó helyett néha a *stádium* kifejezést használta, ami arra utalt, hogy a három létszféra között van egyfajta hierarchia, és az ember életútjának egy-egy stádiuma mindig előfeltételezi a korábbi stádiumot is. Mindegyik létszférát a szeretet egy sajátos megnyilvánulása szimbolizálja, a különböző létszférák a szeretet alsóbb szférában való megnyilvánulásait magukba olvasztják és magasabb rendű szenvedéllyé alakítják.

1. AZ ESZTÉTIKAI STÁDIUM. Az esztétikai szféra jellemzője az, hogy az ember a létezésnek ebben a formájában nem erkölcsi megfontolások, hanem közvetlen belső akarat szerint cselekszik. Az ember ebben a stádiumban *az, aki*, még nem *az, akivé vált*. Az esztétikai létmód nem feltétlenül hedonizmus (az élvezetek halmozása), hiszen nem mindig az élvezetet akarjuk legkövetlenebbül. Az esztétikai létmód egyik formája Don Juan szexuális étvágya, de az elhagyott Donna Elvira gyásza hasonlóképpen az. A gyermekek születésüktől fogva mind az esztétikai stádiumban vannak, míg döntéseik által az etikai nem válik meghatározóvá számukra. A továbblépés azonban nem automatikus, leélhetjük az életünket az esztétikaiban is.

Az esztétikai szféra szimbóluma az erotikus szerelem. A *Vagy-vagy* egyik esztétikai szerzője (A.) szerint az esztétikai szféra erotikájának legtökéletesebb megnyilvánulása a zene, hiszen a zene nélkülözi a szavak etikai alapú szétválasztásait és megkülönböztetéseit; a legtökéletesebb téma Don Juan, aki csak Spanyolországban ezerhárom nőt tett magáévá, és aki nyilvánvalóan „*az, aki*”, vagyis vágyaival azonos; a kultúra legtökéletesebb esztétikai-erotikus alkotása ezért csakis Mozart *Don Juanja* (Don Giovanni) lehet, mely a legtökéletesebb témát a legtökéletesebb kifejezőeszközzel mondja el. Az erotika azonban lehet végletesen reflektált, átgondolt (de nem erkölcsi értelemben!) is, mint Faust egyetlen hódítása, aki a cselszövés gyönyörűségét jobban kívánta mint a nagyszámú, gyors élvezetet. Sőt, lehet a Faust által szerelmében megcsalt Margaréta önkifejezést sem találó, búskomor, belső sötétsége is.

2. AZ ETIKAI STÁDIUM. Az etikai létszféra a jó és rossz közötti választás szférája. Nem csak az él az etikai létszférában, aki a jót választja, hanem mindazok, akik különbséget tesznek a jó és a rossz között, és ennek megfelelően választanak. Az etikai szféra az elkötelezettség szférája, mely

már nem a pillanatnyi vagy tartós vágyak, hanem a jó és rossz viszonyában meghozott döntés által meghatározott.

Ha az esztétikai szféra szimbóluma az erotikus szerelem, akkor az etikai szféra szimbóluma a házasság. A házasság akkor jön létre, amikor két ember eldönti, hogy az akaratát alárendeli a házasság azon etikai megfontolásának, hogy a hűtlenség rossz. A szerelem ezáltal nincs többé kitéve az akarat és a vágyak hullámszásának, hiszen a parancs korlátozza. Kierkegaard írásaiban az etikai szféra fő szószólója Wilhelm jogtanácsos (vagy egyszerűen csak B.), aki többszáz oldalon keresztül érvel a házasság jósága mellett. Az etikai szféra nem szünteti meg az esztétikait, hanem magasabb szintre emeli azt. Az esztétikai szféra az etikai választás által teljesebbé válik. A romantikus szerelem az esztétikai stádiumban soha nem jut el az etikai parancs által biztosított nagyobb boldogságra, mert nincs állandósága, ami történetivé tehetné. Goethe jó példa erre, akiről ezt írja Szerb Antal: „Nem érzett szolidaritást senkivel, csak Schillerrel, és mikor Schiller meghalt, teljesen egyedül maradt. Szerelmeinek története azt tanítja, hogy csak szerelmes tudott lenni, szeretni sosem szeretett.” A házasságban élő ember viszont átéli a szerelme történetiségét, és azt is, hogy a gyermekek születése és a biztos családi fészek miatt elkerüli a magány boldogtalanságát. Ez persze kissé idealizált kép, és Kierkegaard semmiképpen nem tartja elégségesnek, hiszen a vallási stádiumba akar eljuttatni, de kétségtelenül van benne igazság.

3. A VALLÁSI STÁDIUM. A vallási szférába sem automatikusan jut az ember, ahogyan az etikaiba sem. Az etikai szférába lépés feltétele a jó és rossz közötti választás, pontosabban a jó és rossz közötti választás választása, a vallásiba való továbblépés feltétele pedig a hit ugrása. Az esztétikai és az etikai szféra közös jellemzője, hogy mindkettő a véges valóság része, a vallási szféra ezzel szemben a végtelen, az örökkévaló, vagyis az abszolút szférája. A hit ugrása a végtelen választása, ami akkor történik meg, mikor Isten parancsára igent mondunk. Isten parancsa felülírhatja az etikai parancsot is, ahogy Ábrahám esetében történt, akinek fel kellett áldoznia Izsákot, vagy legalábbis késznek kellett lennie rá. A *Félelem és reszketés*ben Johannes de Silentio (Kierkegaard álneves szerzője) Ábrahámot Agamemnonnal hasonlítja össze. Míg Agamemnon esetében Iphigénia feláldozása egy etikailag igazolható közösségi jót eredményezett, Izsák esetében Isten akaratán kívül semmilyen etikai motívumot nem lehetett kimutatni. Éppen ezért beszélhetünk a hit ugrásáról, amely végtelenül több az etikai választásnál.

Mivel a vallási szféra az abszolút felől érkező hívásra adott válasz, a szféra legfőbb szimbóluma a Megfeszített Isten, az abszolút paradoxon iránti szeretet. A vallási többlet magába foglalja az etikait és az esztétikait, vagyis igenli a házasság elkötelezettsége által megnevesített erotikát, de végtelenül meghaladja azt, sőt, alkalmanként szembe is fordul azzal, ha a Megfeszített parancsa követésre szólít. Kierkegaard a Regine Olssonnal való szakítását azért látta a hit szimbólumának, mert neki abban a helyzetben Krisztus követése az etikai parancs (ez esetben a jegyesség

felbonthatatlansága) megszegését jelentette. A Megfeszített Krisztus a paradoxon, hiszen benne Isten lett emberré, embersége pedig az erőtlenség és szenvedés botránnyával az emberi elme számára az Istenség tagadásának tűnt. A hit azonban a Megfeszített iránti szeretet szférájába emel, mely szeretet késszé tesz a Krisztusért való szenvedésre is. *A keresztény hit iskolája* c. könyvében ezt írja: „Ennyire képes megindítani az embert e megaláztatás látványa – téged is képes ennyire megindítani? Ennyire megindította az apostolokat, akik nem tudtak – és nem is akartak tudni – semmi egyébről, mint Krisztusról, mégpedig mint megfeszítetttről – téged is képes ennyire megindítani? Ebből még nem következik, hogy apostol leszel, micsoda vakmerőség ez! Ebből csupán annyi következik, hogy kereszténnyé válsz... Hisz vajon miért indította meg őket ennyire ez a látvány? Mert szerették őt... Ha mégsem indít meg ennyire a látvány, az bizonyára azért van, mert nem is szereted őt. Mégse téveszd szem elől, hátha megalázó szenvedésének látványa felszítja benned iránta a szeretetet. Mikor pedig a látvány másodjára is eléd kerül, téged is arra fog indítani, hogy ahhoz hasonlóan akarj szenvedni – aki a magasságból mindenkit magához vonz.”

4. A SZEMÉLYISÉG SZÜLETÉSE. Az esztétikai szférából az etikai szférába való átmenet és az etikaiból a vallásiba való átmenet két – az emberi lét szempontjából meghatározó – döntés. A sorrend nem megkerülhető: először az etikai, utána a vallási. Spurgeon szavaival azt is mondhatnánk, hogy „a kegyelem cernáját csak a törvény tűje tudja átvezetni az anyagon”. Kierkegaard erre is, de ennél többre is gondolt.

Az esztétikai stádiumból az etikaiba való átmenet a személyiség születése. Nem lehet személyiségről beszélni addig, amíg nem született meg az erkölcsi alapú választás. Az esztétikai ember alapvető problémája az, hogy életének nincs igazi jelentősége és súlya. Még ha mindent meg is szerez, ami számára közvetlen gyönyörűséget jelent, mi értelme ennek, és lett-e valóban valaki azok által, vagy csak sodródott vágyaival együtt? Az esztétikai ember számára a gyógyír az, ha önmagává lehet. Önmagává viszont a választás révén válhat. A választás pedig már az etikai szféra része. Nem feltétlenül a jót kell választania ahhoz, hogy önmaga lehessen, hogy „én”-né válhasson, elég az, ha a választást választja, és így felelősséget vállal önmagáért. „Az én vagy-vagy-om” – mondja Wilhelm jogtanácsos – „nem a jó és a rossz közötti választást jelenti elsősorban, hanem azt a választást, mellyel jót és rosszat választunk, vagy amellyel ezeket kizárjuk... hiszen az esztétikai nem a rossz, hanem a közömbösség, s ezért is mondtam azt, hogy az etikai konstituálja a választást”.

Az esztétikai választás nem valódi választás, hiszen közvetlenség jellemzi. A közvetlenség a választással szembeni egyfajta közöny, melyet lehet a gyengeség kétségbeesésének is nevezni. Kierkegaard a kétségbeesésnek ezt a formáját elsősorban a nőkre jellemzőnek gondolja, de a *Vagy-vagyban* főleg A. testesíti meg, aki férfi, és a Kierkegaard után kibontakozott modern korban Kierkegaard véleménye e tekintetben talán még árnyaltabb lenne. A *Vagy-vagy* esztétikai írásai közül A. mellett azonban mégis a Faust által becsapott Margaréta esztétikai létének nagyon

is nőies megélése a legfájdalmasabb. Margaréta Faust által létezett, nélküle önmagát sem találta meg. Az esztétikai szférában nem válhatott személyiséggé.

A személyiséggé válás és a választás választásának kapcsolata különösen aktuális a mai világban, amikor egyrészt a gyermeki lélek romantikus felmagasztalása, másrészt az élvezetek önmagunktól való megvonásának egészségtelenségéről szóló dogma uralják a közbeszédet. Mindenki szeretne értékes egyéniség lenni, de lehetőleg elkötelezettség és felelősségvállalás nélkül.

5. A KERESZTÉNNYÉ VÁLÁS. Az igazi vagy-vagy Kierkegaard számára azonban nem a *Vagy-vagy* vagy-vagya, hanem a kereszténnyé válás vagy-vagya. Az önmagát választó etikai ember még egy nagy választás előtt áll: a kereszténnyé válás választása előtt. Az etikai szféra nem egyenlő a krisztushittel, a krisztushithez a végtelenbe való ugrás szükséges. Spurgeon ezt valahogy úgy mondaná, hogy „a törvény nem azonos a kegyelemmel, az erkölcsi megjobbulás teljesen más mint az újjászületés”. Az etikai ember legnagyobb problémája az, hogy nem tud megfelelni a választása követelményeinek. Ekkor következhet be a bűnbánat és a hit ugrása, mely őt kereszténnyé teszi.

„Az etikai szféra pusztán átmeneti szféra, s épp ezért legmagasabb fokú kifejeződése a bűnbánat, mint negatív cselekvés. Az esztétikai szféra a közvetlenségé, az etikai a követelésé (és ez a követelés oly végtelen, hogy egy egyedül álló ember szüntelenül kudarcot vall), a vallási szféra pedig a beteljesülésé, de meg kell jegyezni, nem abban az értelemben, ahogyan valaki arannyal tömi meg a ládáját vagy a zsebét. Mivel a bűnbánat éppen hogy végtelen teret jelent. Ebből adódik a vallási ellentmondás: az, hogy valaki 70 000 fonálnyi mélység fölött lebegjen a vízen, és mégis boldog legyen.”

Amennyiben igaz az, hogy a gyöngeség kétségbeesése inkább nőkre jellemző (az a kétségbeesés, mely megakadályozza őket abban, hogy a választás választása révén személyiséggé váljanak), akkor a megvetés kétségbeesése (az a kétségbeesés, mely tudatosan elveti Isten hívását) inkább férfiakra jellemző, és abban akadályozza meg őket, hogy kereszténnyé váljanak. Isten előtt a hit ugyanis nem uralmat, hanem megalázkodást és engedelmisséget jelent. Hogy ezt a meglátását Kierkegaard árnyalná-e ma, abban nem vagyok biztos. Abban viszont igen, hogy az ember valóban akkor van a legnagyobb bajban, ha önmagát – személyiséggé vált önmagát! – nem képes Isten előtt bűnösnek látni, és elfogadni a Krisztusban felé nyújtott szeretetet.

A szeretet szenvedélye olyankor ég teljes lánggal, ha az esztétikai szféra erotikája a választás révén kiegyensúlyozódik, személyiséget hoz létre, majd a hit engedelmissége által az örökkévalóság perspektívájába kerül. Ebben a perspektívában az emberek inkább választják a mártírhalt is, mint hogy megtagadják azt, aki a Szeretet.